

*Андрушко А. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету*

СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ (XI–XVIII СТ.)

Анотація. Стаття присвячена історико-правовому аналізу законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти честі та гідності особи, що діяло на території українських земель в період з XI по кінець XVIII ст.

Проаналізовано відповідні норми, що містилися в Руській Правді, церковних уставах Володимира Великого та Ярослава Мудрого, Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р., Литовських статутах 1529, 1566, 1588 рр., Вірменському статуті 1519 р., Соборному Уложенні 1649 р., Артикулі військовому Петра I 1715 р., «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. та інших пам'ятках права.

Зроблено висновок про те, що законодавство про кримінальну відповідальність за посягання на честь та гідність особи еволюціонувало разом зі зміною уявлень про сутність вказаних цінностей. Проаналізовані норми були недосконалими з точки зору юридичної техніки, зокрема хибували на надмірну казуальність, відображали існуючу стану нерівність між членами суспільства, не виправдано поєднували елементи цивільного, матеріального та процесуального кримінального права. Разом із тим вони свідчать про постійний пошук шляхів оптимального забезпечення кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Здійснене дослідження доводить, що законодавство, яке упродовж століть діяло на території українських земель, під злочинними посяганнями на честь та гідність особи розуміло не лише словесну образу та наклеп, а й образу дією. Цей факт має важливе значення, оскільки слугує додатковим аргументом на користь того, що відсутність у чинному Кримінальному кодексі України статей про відповідальність за наклеп та образу не означає відсутності кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Ключові слова: злочини проти честі та гідності особи, образа, наклеп.

Постановка проблеми. Як відомо, поняття честі та гідності особи упродовж історичного розвитку не залишалося незмінним. Так само змінювались законодавчі підходи щодо кримінально-правової охорони вказаних цінностей. Тому для розуміння сучасного стану охорони честі та гідності особи засобами кримінального права важливо здійснити аналіз основних етапів становлення та розвитку відповідних законодавчих положень.

Проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи, в тому числі й історичні аспекти даної проблематики, розглядалися в працях В.А. Бортника, М.І. Колоса, М.Й. Коржанського, В.В. Мульченка, В.М. Підгородинського, О.С. Субботенка, М.І. Хавронюка, О.М. Храмцова та інших науковців.

Разом із тим далеко не всі правові пам'ятки під цим кутом зору були проаналізовані достатньо глибоко.

Мета статті полягає в історико-правовому аналізі особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти честі та гідності особи за законодавством, що діяло на території українських земель в період з XI по кінець XVIII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавче закріплення відповідальності за посягання на честь та гідність особи знаходимо вже у Руській Правді. Підкреслимо, що вказана пам'ятка права знала образу¹ честі лише дією, а не словом, тому розглядувані злочини за своїми зовнішніми ознаками фактично зливалися зі злочинами проти здоров'я [1, с. 28; 2, с. 375; 3, с. 17]. Особлива увага у відповідних нормах відводилась не характеру тілесних ушкоджень, а характеру вчиненої дії. Якщо дія, що заподіювала шкоду здоров'ю, принижувала честь і гідність людини, то вона трактувалася як образа, а не як побої чи тілесні ушкодження [4, с. 160, 162; 5, с. 62]. Так, наприклад, ст. 3 Короткої редакції і ст. 25 Розширеної редакції Руської Правди передбачали відповідальність за удар батоном, жердиною, чашею, рогом, долонею чи тупою стороною меча [6, с. 77, 110]. Наведений у вказаних статтях перелік предметів свідчить про те, що для тодішнього законодавця важливим був не стільки удар сам по собі, скільки завдана ним образа, тому й удар у відповідь мав слідувати відразу за образою². У разі ж, якщо ображений через якісь причини одразу не помстився, кривдник підлягав грошовому стягненню у розмірі 12 гривень [7, с. 52; 2, с. 375; 5, с. 62].

Логічним продовженням розглянутих статей були ст. 4 Короткої редакції та ст. 23 Розширеної редакції Руської Правди, які трактували як образу завдання удару мечем в піхвах або ж руків'ям меча [6, с. 77, 110]. З цього приводу М.В. Духовської ще у 1873 році писав, що «на переконання тодішнього суспільства, в якого на першому плані була особиста хоробрість, бійка мечем не вважалася образливою: той, хто отримав удар мечем, завжди міг відповісти тим самим, як справжній громадянин тогочасного суспільства. Не такими були інші перераховані у статтях 3-й і 4-й зняряддя; удар ними, так само, як і удар не вістрям витягнутого меча, а руків'ям, вважався ганебним; таким чином ніби показували, що ця особа – боягуз, з яким не варто битися мечем, як зі звичайним громадянином, що його можна бити або палицею, або мечем в піхвах» [4, с. 162]. В якості образи Руська Правда (ст. 9 Короткої редак-

¹ Варто зауважити, що «обидою» (кривдою) за давньоруським правом вважався будь-який злочин проти особи [1, с. 28].

² Відзначимо, що удар мечем у відповідь на образу дією не визнавався злочинним і не підлягав покаранню. У ст. 26 Розширеної редакції Руської Правди вказувалось: «Не терпя ли противу тому ударить мечемъ, то вини ему в томъ нетуть» [6, с. 110].

ції, ст. 24 Розширеної редакції) розглядала й оголення меча без його застосування [7, с. 93]. Таке діяння каралося штрафом у розмірі гривні кун [6, с. 78, 110].

Здійснений аналіз норм Руської Правди засвідчує, що злочини проти честі та гідності в Київській Русі вважались більш небезпечними, ніж злочини проти здоров'я. На це вказує той факт, що за образу честі тогочасний законодавець передбачав суворіше покарання, аніж за посягання на здоров'я. Так, приміром, завдання удару невийнятим з піхов мечем або його руків'ям каралося грошовим стягненням у розмірі 12 гривень, тоді як відсічення пальця (ст. 7 Короткої редакції, ст. 28 Розширеної редакції) – всього лиш трьома гривнями штрафу [6, с. 78, 110].

Руська Правда виокремлювала також образу, що виявлялася у пошкодженні бороди чи вусів (ст. 8 Короткої редакції, ст. 67 Розширеної редакції) як тодішніх символів мужності та честі [2, с. 376; 3, с. 17; 4, с. 164]. За вказане діяння встановлювався штраф у розмірі 12 гривень [6, с. 78, 115]. У ст. 67 Розширеної редакції, крім цього, підкреслювалося, що у разі відсутності свідків обвинувачення має розцінюватися в якості неправдивого (поклеп) і штраф не присуджується. Порівняння санкції даної статті з іншими санкціями (зокрема, ст. 7 Короткої редакції, ст. 28 Розширеної редакції), знову ж таки, дозволяє дійти висновку про те, що законодавець вбачав більшу суспільну небезпеку в злочинах проти честі та гідності особи, а не проти її здоров'я, адже пошкодження бороди чи вусів спричиняло здоров'ю потерпілого явно меншу шкоду, аніж відсічення пальця. Такого ж висновку дійшли й інші дослідники [2, с. 376; 4, с. 164; 8, с. 40]. Варто також зауважити, що пошкодження бороди як різновид образи відоме й Уставу князя Ярослава про церковні суди, в якому дане діяння приписувалося карати аналогічною сумою штрафу («Аже пострижеть голову или бороду, епископу 12 гривен, а князь казнить» [7, с. 169]).

До злочинних посягань проти честі Розширена редакція Руської Правди, вочевидь, відносила також вибиття зуба [7, с. 107]. У ст. 68 було сказано: «Аже выбьют зуб, а кровь видять у него во рте, а людье вылезуть, то 12 гривен продаже, а за зуб гривна» [6, с. 115]. М.В. Духовської слушно зазначав, що за цією статтею карався «не стільки сам факт вибиття, скільки те, що інші бачать, як особу б'ють по зубах; биття ж по зубах було ганебним» [4, с. 166]. Варто також зауважити, що за публічну образу винному загрожував штраф у розмірі 12 гривень, а за саме по собі вибиття зуба – всього лиш одна гривня.

Під особливою охороною в Київській Русі була честь жінки. Хоча Руська Правда не вказувала на особливу тяжкість посягання не неї, відповідний висновок можна зробити на підставі такої пам'ятки, як договір з німцями 1195 р. За завдання удару жінці ст. 7 договору приписувала карати штрафом, рівним вирі за вбивство вільної людини [2, с. 376; 3, с. 17; 5, с. 65]. В тому ж договорі містяться положення про караність таких посягань на жіночу честь, котрі не мають нічого спільного зі злочинами проти здоров'я: «хто зірве у чужої жінки головний покрив, з того 6 гривень за сором» (ст. 8) [2, с. 376].

Важливі положення про відповідальність за розглядувані посягання містилися в церковних уставах Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Так, у ст. 9 Уставу князя Володимира перераховуються справи, що підлягали юрисдикції єпископів, в тому числі й справи про «урекание» [7, с. 140] – образу лайкою і наклепом (зокрема, неправдивим звинуваченням у виготовленні приворотного зілля чи в ересі) [7, с. 145;

9, с. 92–93]. Таким чином, можна стверджувати, що словесна образа та наклеп як карані діяння³ вперше з'являються в Уставі князя Володимира. Разом з тим вказані посягання знаходились в компетенції не князівського, а церковного суду. Відповідальність за словесну образу стосовно жінки встановлювалась у ст. 25 Уставу князя Ярослава. У цій статті йшлося про покарання за завідомо неправдиве звинувачення жінки у розпусті. При цьому штраф за таке діяння диференціювався залежно від соціального статусу потерпілої: від однієї гривні за образу жінки селянина до п'яти гривень за образу жінки боярина [7, с. 169, 183–184].

Внаслідок монгольської навали на давньоруських землях якоюсь мірою поширюється право Золотої Орди⁴. Серед злочинів, відомих золотоординському праву, – образа, в тому числі й фізична. Положення про шанування старших молодшими, про підкорення батькам, старшим братам і начальникам, а також про неприпустимість приниження старшими молодших, були встановлені Чингізханом, а в подальшому підтверджувались його наступниками [11, с. 133]. Перський літописець Рашид-ад-Дін писав, що великий хан Монгольської імперії Угедей «розіслав ярлики у всі кінці держави про те, щоб жодне створіння не завдавало кривди іншому, щоб сильний не випробував на слабкому [своєї] сили і [нічого] [в нього] не забирав» [12, с. 37]. Образа інших вважалася порушенням ханської волі і суворо каралася [11, с. 133]. Так, наприклад, за свідченням італійського місіонера П'єтро Карпіні, що за дорученням папи римського відвідав Монгольську імперію (побував, зокрема, в Києві), образа молодшими старших за віком каралася «тяжким бичуванням» [13, с. 36].

Після захоплення Галичини польським королем Казимиром III Великим на цих землях поширюються норми Віслицького статуту 1347 р., Повного зводу статутів Казимира Великого 1420 р., Вартського статуту 1423 р. та інших нормативних актів [14, с. 137; 15, с. 750]. Особливу групу злочинів проти особи за цими актами становили посягання на честь. З формуванням поняття шляхетської честі образу почали вважати тяжким злочином. Різновидами образи честі вважались приниження лайливими словами чи наклепом. Якщо обвинувачення не підтверджувалось, наклепник підлягав суворому покаранню [14, с. 151; 16, с. 152]. Так, у Повному зводі статутів Казимира Великого вказувалося: «якщо хто-небудь не стримує свого язика і шляхтич шляхтича, рівний рівного, знатний знатного буде ляяти, називаючи його сином блудниці, і він одразу не візьме цих слів назад, не відмовиться від того, що він говорив, або не доведе, що той дійсно є таким, яким він його назвав, то за зганьблення того, кого він так обізвав, заплатити в покарання 60 гривень, так, якби він убив його» (арт. LXXXIV) [15, с. 759].

Наступним етапом у розвитку законодавства про відповідальність за злочини проти честі та гідності особи стали Литовські статuti у редакціях 1529, 1566 та 1588 рр. Норми про розглядувані посягання містилися в різних розділах Статуту, однак більшість із них були акумульовані у розділі III «Про вольності шляхти і про розширення Великого князівства Литовського». Вже із назви цього розділу можна зробити висновок, що вказана пам'ятка охороняла передовсім честь

³ Варто, однак, зауважити, що в Уставі князя Володимира не визначається покарання за такі посягання.

⁴ Окремі дослідники вважають, що поширення монгольського права на руських землях було незначним, зокрема підкреслюють, що на Русі ніколи не діяла Велика Яса Чингізхана [10, с. 129].

та гідність шляхтичів, що й не дивно, адже охорона честі входила в обсяг так званих «вольностей шляхетських» [1, с. 37; 3, с. 41; 17, с. 109; 18, с. 17–18]. Сучасний український історик Н.П. Старченко підкреслює, що честь і похідна від неї добра слава впевнено посідали чільне місце серед базових понять шляхетського соціуму. «Пов'язана з сакральною сферою, честь видавалася шляхтичеві важливішою, ніж життя. Отримуючи за правом народження певну квоту честі, він був зобов'язаний боронити її за найменших ознак урази для неї, а також примножувати – додаючи доброї слави собі та своєму роду» [18, с. 17]. Разом з тим професор Київського університету І.О. Малиновський слушно звертає увагу на те, що Литовському статуту відомі й злочини зі складним об'єктом, в яких додатковим об'єктом є честь як благо, що належить і «людям простого стану» [17, с. 106]. Приміром, арт. 18 розд. 6 Литовського статуту 1529 р. приписував карати ув'язненням строком на шість тижнів за образу судді або «кого іншого» лайливими словами. Вказувалось також, що й «суддя, виконуючи судові обов'язки, не повинен нікого ображати. Якщо ж суддя схопив би кого рукою і вдарив, то мусить заплатити тому за безчестя відповідно до стану. А якби суддя кого образив лайливими словами, то ображений має поставити його перед нами, господарем, або перед панами, і йому із суддею має бути вчинено правосуддя у відповідності до законів» [19, с. 248]. Таким чином, у даному випадку, з одного боку, мала місце образа суду, з другого ж – будь-якої особи, якого б стану вона не була. Так само «підданий», без достатніх на те підстав ув'язнений, міг після звільнення претендувати на стягнення відшкодування «за приниження в ув'язненні своєму» і за «шкоди, якби які сталися йому від того затримання і ув'язнення» (арт. 4 розд. 14 Статуту 1588 р.) [20, с. 332]. У цьому випадку йшлося про свободу і честь не шляхтича, а «підданого», котрий міг бути представником і «простого стану».

За Литовськими статутами образа честі полягала в проголошенні образливих слів (заперечення шляхетського походження певної особи, закид її у позашлюбному походженні, обвинувачення шляхтянки у розпусній поведінці), а в окремих випадках – й у вчиненні образливих дій. Образливі слова названі у Литовських статутах «голими словами». При цьому оприлюднення обставин, що ганьбили людину, не вважались злочином проти честі, якщо особа, що їх розголосила, довела правдивість своїх слів [17, с. 107]. В арт. 12 розд. 3 Статуту 1529 р. з цього приводу сказано: «Також постановляємо: якби хто кому сказав: «Ти – позашлюбний син», – але цього б не довів, то наказуємо, що той має цей наклеп відвести перед судом такими словами: “Що я говорив про тебе, начебто ти позашлюбний син, то на тебе брехав, як пес”» [19, с. 225]. За безпідставне обвинувачення іншої особи винний мав зазнати покарання, аналогічного тому, яке загрожувало потерпілому: «якщо дехто огудою звинуватив кого, і той, кого звинуватили, повинен був би зазнати безчестя або смертної кари, або конфіскації маєтку, або якого іншого покарання, тоді той, хто огудить іншого, але не подасть доказів, сам повинен понести таке покарання» (арт. 1 розд. 1 Статуту 1529 р.) [19, с. 208]. Литовські статuti встановлювали відповідальність й за словесні образи, не пов'язані з наклепом. Такі слова мали бути сказані в присутності ображеного. Проголошення образливих слів заочно не вважалося злочином: «А про заочне безчестя ніхто братися не має, оскільки те при тому зостатися має, хто заочно безчестить

людину поштиву, бо добрій людині не годиться лихе говорити про поштивого» (арт. 27 розд. 3 Статуту 1588 р.) [20, с. 97].

Литовським статутам була відома також образа честі, вчинена дією. До образи дією відносились «ті види тілесних ушкоджень, в яких шкода матеріальна – відчуття фізичної болі, конкурує з шкодою психічною – відчуттям образи» [17, с. 108]. Такими, наприклад, визнавались побої, завдані шляхтичу: «А хто би теж кого умисно з метою зганьблення стану шляхетського києм, кістеном, булавою чи батогами, різками і іншими якими пристосуваннями бив або бити наказав, за такі побої і знеславлення має бути нав'язки сплачено сорок кіп грошей» (арт. 27 розд. 11 Статуту 1588 р.) [20, с. 283]. Як і в Київській Русі, у Великому князівстві Литовському, до складу якого входила більшість українських земель, образою честі вважалося пошкодження бороди: «А хто б поличника кому дав, або бороду чи волосся рвав, такий за те дванадцять рублів грошей платити і в ув'язненні три тижні сидіти має» (арт. 27 розд. 11 Статуту 1588 р.) [20, с. 283]. Варто також відзначити, що як образа честі в Статуті трактувалися посягання на свободу і пов'язані з ними насильницькі дії [17, с. 108]: «де б те ж хто кого несправедливо звинуватив, і за його звинуваченням в'язнем затриманий був, а тим звинуваченням його оббрехав, до шкод і збитків привів або до в'язниці відправив, тоді той в'язень, також відразу, має того пильно доглядати, і де б з'ясувалося, що хто кого невинуватого оббрехав, – як за наклеп йому згідно з його станом нав'язку, також і за всі шкоди, які б йому через ув'язнення в майні його трапилися, за доказом достатнім, сплачено і винагороджено йому було без жодних позв» (арт. 29 розд. 4 Статуту 1588 р.) [20, с. 138–139].

Попри широку систему гарантій захисту шляхетської честі, її носії часто віддавали перевагу не судовим засобам захисту, а негайному збройному вирішенню конфлікту. Потреба у захисті своєї репутації змушувала вкрай чутливих до найменших образ шляхтичів реагувати на них тут і зараз [18, с. 18]. Поєдинки між шляхтичами через образу честі стали звичною справою того часу. На доказ їх поширеності наводять, зокрема, лист великого канцлера литовського Миколая Радзивілла до короля Польщі та Великого князя Литовського Сигізмунда II Августа від 12 січня 1559 р., у якому адресант пише про те, що велика кількість убивств у державі виправдовується поєдинками, а також радить монарху покласти кінець цьому варварському звичаю [1, с. 43; 18, с. 211]. Попри пропозицію князя Радзивілла, монарх тривалий час зводив з відповідним рішенням. І лише в 1588 р. у Польській Короні був виданий закон, який постановляв: «у разі виклику на поєдинок той, кого викликають, не має виходити, хіба якщо буде дозволено королем, а хто насмілиться зробити протилежне, той буде посаджений у вежу на півроку і заплатити за безчестя 60 гривень» [1, с. 44]. Того ж року відповідний артикул з'явився і в Литовському статуті (арт. 14 розд. 11 Статуту 1588 р.)⁵. Для заохочення відмови від

⁵ В цьому артикулі детально і красномовно обґрунтовувалась необхідність заборони виклику на поєдинок: «Оскільки шкідлива звичка вкоринилася поміж підданими нашими, особливо стану лицарського, які за мізерних причин терплять гідного у собі не зберігаючи і правом посполитим не користуючись, і взагалі ним нехтуючи, свавільно і зухвало один іншого штовхнувши, а потім, до поєдинку спонукавши і зобов'язавши словами такими, які поштивості і доброї слави торкаються; потім б'ючись між собою і ран собі завдаючи, до небезпечних ран і ненависті між собою приходять. А дехто, зброєю небезпечною застосовуючи, ніби проти зовнішнього ворога, і гідні подиву вчинки здійснюючи, до смерті один одного вбивають і повністю себе калічать так, ніби владі і правосуддя над собою не мають. І хоча іноді між собою домовляються, що якби один другого поранив або вбив, то ні самі вони, ні нащадки їхні судитися про те не мають, проте те державі ніякої користі і прибутків не приносить і взагалі, коли кров людська, іноді і невинна, проливається, там Господь Бог бурюється, також і спо-

поєдинку як способу вирішення конфлікту у документі підкреслювалось, що той, хто відмовиться від поєдинку, не втрачатиме своєї доброї слави: «тому з тих, хто, зберігаючи спокій, не йшов на такий зухвалий виклик, такий захист і підтримку встановлюємо: хоча б той противник його слова які, образливі славі і поштивості його, промовляючи і підбурюючи, до поєдинку його схилив, а він, коли не піде [на це], спокій громадський оберігаючи, проти цієї устави і права не виступить, тоді всі ті слова нічого йому і доброго імені його шкодити не можуть, але напроти, тому противнику його самому, як підбурювачу мають шкодити, і може такий витриманий, звернувшись до нас, Господаря, або до вряду нашого належного, разом такого противника свого до суду позвати за загрозу здоров'ю своєму і за слова образливі» [20, с. 276]. Разом із тим законодавча заборона поєдинку була малоефективною. Той, хто під час двобою поранив чи убив суперника, піддавався визначеному в законі покаранню тільки тоді, коли цього вимагали або сам поранений, або родичі убитого; зрозуміло, що потерпілий, давши згоду на поєдинок, скаржитися не збирався. Тому поєдинки, як спосіб вирішення конфлікту між шляхтичами, продовжувались [1, с. 44].

Таким чином, у питанні кримінально-правової охорони честі та гідності особи Литовські статuti загалом зберігали наступність із відповідними положеннями давньоруського права. Необхідно, зокрема, підкреслити, що під образою честі у проаналізованих пам'ятках права розумілися як образа словом, так і образа певною дією.

Певне місце злочинам проти честі та гідності особи відводилось й у Вірменському статуті 1519 р. Цим актом, затвердженим польським королем Сигізмундом I Августом, користувалися вірмени, що протягом століть компактно проживали на території України. Так, зведення наклепу на батьків прирівнювалось до їх побиття і батьки могли позбавити таких дітей спадку (ст. 22 «Про того, хто б обмовляв своїх батьків»). У цій правовій пам'ятці містилися також норми, які захищали честь і гідність короля, королівської влади (маєстату) і сенаторів. У разі їх порушення винний підлягав прокляттю, якщо ж він був духовною особою – його позбавляли духовного сану. Таке покарання ст. 14 «Про того, хто злословить у спину королівського маєстату або комусь з радників сенаторського стану» пояснює тим, що королівська влада містить у собі елемент Божої влади [14, с. 324; 21, с. 223].

З другої половини XVII ст. на українських землях поширюється дія Соборного Уложення 1649 р. В ньому закріплюється становий характер інституту честі; категорія честі тісно пов'язується із становищем особи в державі. Глава X «Про суд» Соборного Уложення містить низку норм (73 статті!), присвячених відповідальності за «безчестя» (образу словом) залежно від соціального статусу ображеного. Йшлося про різні групи населення: духовних і світських осіб, звичайних ченців та вище духовенство, світських служилих і неслужилих людей

кій посполитий ображений. А від цього, ми тому шкідливому звичаю у панстві нашому, Великому князівстві Литовському, не бажаємо допустити поширення, і спокій посполитий добре забезпечуючи, за порадою і згодою панів-рад наших і всіх станів, цьому Статутові належних, уставиємо, щоб від цього часу свавільно, без дозволу нашого господарського, який тільки зі значних і важливих причин дається, і за розсудом нашим господарським і пани-рад наших, а у війську – від розсуду і дозволу пана гетьмана цього панства, Великому князівству Литовському, залежати буде, спонукати на послинок і викликати ніхто нікого не смів і словами, які б торкалися поштивості і доброї слави шляхетської, у тому його не зобов'язував, і один іншому ран не завдавав, і ніхто нікого не вбивав, але про всілякі кривди свої, хоча б і про найбільші і найголовніші, правом посполитим, згідно з цим Статутом, один з іншим розбирався» [20, с. 275–276].

тощо. Так, наприклад, ст. 92 під загрозою фізичного покарання та двотижневого ув'язнення забороняла образу бояр, окольничих і думних людей, ст. 93 охороняла честь і гідність стольників, стряпчих, дворян, дяків, іноземців, піддядчих тощо, ст. 94 – городових посадських людей, ямщиків, боярських людей, поміщицьких селян тощо [22, с. 110–111]. Диференціація була настільки детальною, що враховувались не лише посада та рід діяльності, а й місцезнаходження певної особи (розрізнялись, наприклад, монастирські слуги Троїцько-Сергіївського, Спаського та інших монастирів). Для кожної посади Соборне Уложення перераховує розмір плати за безчестя – від кількох рублів до декількох сотень. Наприклад, плата за безчестя митрополита становила 400 рублів (ст. 28 глави X), архимандрита Спаського монастиря – 70 рублів (ст. 35 глави X), повара, хлібника чи конюха – два рублі (ст. 95 глави X). Особливій охороні підлягала жіноча честь. За образу жінки «непригожим словом» стягувалось подвійне відшкодування, дівчини – в чотириразному розмірі. Навпаки, честь неповнолітнього захищалася лише половинним відшкодуванням (ст. 99 глави X) [22, с. 112, 296–297]. Якщо кривдник не мав змоги виплатити призначене відшкодування, його ставили на «правеж», тобто щоденно били батогами доти, доки він не домовиться з ображеним про погашення свого боргу [22, с. 296]. Відповідальність за образу представників вищих станів не обмежувалась грошовим відшкодуванням за завдану шкоду, а включала биття батогами, ув'язнення тощо.

Соборне Уложення лише в одному випадку визначало, у яких висловлюваннях могла полягати образа честі (ст. 280 глави X). Йдеться про слово, що позначало позашлюбне походження особи [22, с. 149–150]. Разом з тим відповідну інформацію можна отримати з тогочасних судових актів. Так, за даними М.Ф. Владимирського-Буданова, образа могла полягати у звичайній лайці, в неналежному визначенні прізвища чи по батькові, у прозиванні чоловіка «женкою» тощо [2, с. 410]. В якості образливих у тогочасних судових актах фігурують також такі слова та словосполучення: «вор», «изменник», «страдник», «псарев внук», «худой князишко», «сынишко боярский», «шпынок турецкий» тощо [23, с. 317, 318]. Оскільки Уложення не містило поняття образи і не визначало, які саме слова слід вважати образливими, це призводило до численних судових справ [23, с. 318]. Для зменшення їх кількості указом 1690 р. заборонялось вважати образою описки в грамотах, помилки в імені та по батькові; обвинувачений міг присягтися, що він не мав наміру образити потерпілого [8, с. 46; 24, с. 60].

Соборне Уложення неодноразово (ст. 31 глави VII, ст. 9 глави X, ст. 44 глави XXI, ст. 4 глави XXV) згадує про наклеп («поклеп»), який охоплювався ширшим поняттям «безчестя». Так, у ст. 31 глави VII йшлося про неправдиве обвинувачення у вчиненні злочину: «А будет кто служилых людей таким делом поклеплет напрасно и сыщется про то допряма, и тому, кто таким делом кого поклеплет, учинити то же наказание, в каком было наказании быти тому, кого он таким делом поклеплет» [22, с. 97]. Звертає на себе увагу те, що для притягнення до відповідальності за вказане діяння ознака завідомої неправдивості поширюваних відомостей не грала ролі – достатньо було встановити, що обвинувачення було неправдивим.

Соборне Уложення знало образу не лише словом, а й дією. Для прикладу, ст. 94 глави X встановлювала: «А будет кто государева крестьянина зашибет, а увечья никакова не учинит, и на

том имати государевым крестьяном за бой и за бесчестье по два рубли человеку» [22, с. 111]. Як бачимо, під безчестям у цій статті розумілося завдання побоїв.

Злочини проти честі та гідності особи були відомі також Артикулу військовому Петра I. Так, глава 18 цієї пам'ятки мала назву «О поносительных писмах бранных и ругательных словах». Артикул 149 встановлював відповідальність за написання і поширення анонімних листів, що містили звинувачення іншої особи у вчиненні злочину. Пасквілянт сам підлягав покаранню за той злочин, у вчиненні якого когось звинувачував. Крім того, кат повинен був спалити анонімний лист під шибеницею. У цьому артикулі також вказувалось, що пасквіль підлягав перевірці, але навіть в тому випадку, якщо достовірність викладеної в ньому інформації підтверджувалась, винний все одно підлягав покаранню, визначеному на розсуд суду. Таким чином, за цим артикулом карався не лише наклеп, але й порушення порядку інформування про вчинений злочин («понеже он истинным путем не пошел, дабы другого погрешение объявить») [25, с. 354]. Окремі дослідники вважають, що тут йдеться про дифамацію, оскільки особа каралася за поширення достовірної інформації [8, с. 47].

Артикул 151 встановлював відповідальність за образу офіцера словом: «Ежели офицер о другом, чести касающияся или поносныя слова будет говорить, дабы тем его честное имя обругать и уничтожить, оный имеет пред обиженным и пред судом обличать свои слова и сказать, что он солгал, и сверх того посажен быть на полгода в заключение» [25, с. 354]. В арт. 152 передбачено відповідальність за те саме діяння, вчинене імпульсивно, за що винному загрожувало менш суворе покарання: «Ежели кто другого не одумавшись с сердца, или не опамятовась, бранными словами избранит, оный пред судом у обиженного христианское прощение имеет чинить и просить о прощении. И ежели гораздо жестоко бранил, то сверх того наказанием денежным и сносным заключением наказан будет» [25, с. 354–355]. В арт. 153 заборонялося мститися за завдану образу і передбачалося однакове покарання як для кривдника, так і для скривдженого, який за це помстився: «А ежели кто против бранных слов, боем или иным своеволением отмщать будет, оный право свое тем потерял, и сверх того с соперником своим в равном наказании будет. Також и оный право свое потерял, кто противно бранит, когда он от другого бранен будет» [25, с. 355].

Таким чином, Артикул військовий деталізував ознаки наклепу, а також розвинув розуміння образи словом. Відомою цьому акту була й образа дією, зокрема, ляпас по щоці (арт. 145 глави 17). Винного у такому діянні потерпілий міг у відповідь вдарити по щоці перед всією ротою. Вказувалось також, що кривдник «к тому еще по рассмотрению наказан быть имеет». Скривджений, який «не захотел самовольно отмщение учинить», міг подати командиру скаргу, на яку останній повинен був реагувати, «дабы озлобленный и обруганный свою надлежащую сатисфакцию или удовольствие имел» (арт. 147 глави 17) [25, с. 353].

Злочини проти честі та гідності особи – серед тих, які були відомі звичаєвому праву Запорізької Січі [14, с. 406; 26, с. 109; 27, с. 187]. До таких злочинів, зокрема, належала образа [28, с. 81; 29, с. 186]. За образу між козаками допускався поєдинок [30, с. 151]. Посягання на честь відомі також кримінальному праву Гетьманщини часів гетьманування Богдана Хмельницького [31, с. 124].

Варто зауважити, що норми козацького звичаєвого права були використані при підготовці «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [28, с. 84; 29, с. 197]. Крім цього, розробниками було використано Литовський статут 1588 р., правові книги магдебурзького і хелмінського права, гетьманські універсали, окремі російські законодавчі акти, реальну практику козацьких судів. Чимало норм кодифікаційна комісія напрацювала самостійно [29, с. 197]. Не будучи офіційно затвердженими російською владою, «Права, за якими судиться малоросійський народ» все ж застосовувалися в Гетьманщині при розгляді судових справ [14, с. 425].

В частині кримінально-правової охорони честі та гідності особи положення вказаного кодексу зазнали істотного впливу Литовського статуту, а також Артикулу військовому. До розглядуваних злочинів «Права» відносили словесні та письмові образи і наклепи, образу дією, а також злочин неправдивої присяги. Образа шляхтича або військового простолюдином шляхом висловлення твердження, що дана особа не належить до шляхетського чи військового стану, «но посполитой породы человеком», каралася грошовим відшкодуванням за безчестя, а також ув'язненням на шість тижнів. У разі ж, якщо кривдник й сам був шляхтичем чи військовим, то така образа каралася грошовим стягненням і арештом (арт. 54 глави XX) [32, с. 393]. Аналогічна образа іноземного шляхтича за першим разом каралася виплатою відшкодування, за другим разом – такою ж карою, як і образа місцевого шляхтича [33, с. 163]. Артикул 57 глави XX детально регламентував відповідальність за закид стосовно нешлюбного походження. Той, хто назвав шляхтича чи військового «незаконного ложа сином» і не довів правдивість цих слів на суді, карався грошовим стягненням у розмірі 96 рублів і повинен був у суді спростувати свої твердження словами «что я назвалъ тебе не законнорожденнымъ сыномъ, то я того не говорилъ, но глалъ и лялалъ якъ песь». Наголошувалося також, що кривдника слід тримати під арештом доти, доки він не відкличе своїх слів, і «судь оному упрямому в томъ никакого послабленія чинить не имѣть» (п. 1 арт. 57) [32, с. 395]. Якщо такий закид було зроблено під час сварки («по худому в бранѣ и в посварѣ») і при цьому кривдник не намагався довести правдивості своїх слів, йому загрожувало вдвічі менше покарання (п. 2 арт. 57). Натомість якщо потерпілими від такої образи були жінка чи дівчина, грошове стягнення подвоювалось (п. 3 арт. 57). Взаємні образи, вчинені особами «в равномъ званіи», карі не підлягали. Водночас підкреслювалось, що «всякъ нижшаго званія и чина вышшему чиновнику, а паче командиру должень в такомъ случаи, снисходя, равно не отвѣтствовать, но за свое безчестіе пристойнымъ образомъ суда искать» (п. 4 арт. 57) [32, с. 395]. Вказана норма відображала становий характер розглядуваної пам'ятки, хоча у літературі підкреслювалось, що у Кодексі 1743 р. «прірва між вищими і нижчими станами не така вже глибока, як раніше» [3, с. 77]. Охорона честі вищих і нижчих верств різнилася тільки розмірами стягнення за її порушення. Наприклад, якщо за закид у незаконному народженні, зроблений шляхтичеві чи військовому, слід було сплатити 96 рублів (п. 1 арт. 57 глави XX), то за аналогічний закид представникові нижчих верств населення – від 24 до 48 рублів (п. 6 арт. 4 глави XXI).

Артикул 59 глави XX присвячений усним і письмовим наклепам. Той, хто з наміром зашкодити честі іншого неправдиво повідомив «судовымъ или другимъ честнымъ perso-

намь» про вчинення іншим протиправного чи безчесного вчинку, або ж поширив (прибив у публічному місці чи потай комусь підкинув) відповідне письмове повідомлення, вперше карався грошовим стягненням та шеститижневим арештом, вдруге – покаранням у подвійному розмірі, втретє – у потрійному, вчетверте – окрім грошового стягнення і арешту, карався розрізанням ніздрі та оголошенням безчесним і «зашельмованим» (п. 1 арт. 59) [32, с. 396–397]. За умисне неправдиве звинувачення іншого у вчиненні злочину, що карався смертною чи іншою тяжкою публічною карою, приписувалося карати тим покаранням, яке загрожувало звинуваченій особі (п. 2 арт. 59). Крім того, підкреслювалось, що усний чи письмовий наклеп на підставі неперевіраних чуток також не має залишатися безкарним, оскільки «нікому ни на чію честь посягати и онья повреждать не надлежит» (п. 3 арт. 59) [32, с. 397]. Злочин неправдивої присяги карався відрубанням двох пальців правої руки, що їх підносить угору особа, яка складає присягу, та оголошення кривоприсяжника безчесним й негідним довіри (п. 2 арт. 21 глави VIII).

До образи дією відносились побої, вчинені зневажливим зряддям, наприклад, батоном, києм, різкою, або ж зневажливим способом, наприклад, виривання волосся з бороди або голови, ляпас по щоці тощо. За такі образи винний карався ув'язненням та зобов'язанням сплатити потерпілим відшкодування за завдані біль і безчестя. Під особливою охороною перебувала честь жінок і духовенства – вони одержували відшкодування в подвійному розмірі [3, с. 78; 14, с. 522; 33, с. 164].

У 1782 р. російська імператриця Катерина II підписала «Устав благочиния або поліцейський», який регламентував правовий статус поліцейських органів, їх систему та основні напрями діяльності. Стаття 230 вказаної пам'ятки підтверджувала заборону вчинення злочинів «проти народної тиші», серед яких називаються «розсіювання брехні та наклепу» [34, с. 372]. Судячи з контексту, цією нормою заборонялось поширення в народі неправдивих чуток з метою збурення громадського спокою. За вчинення вказаного діяння приписувалося «имать под стражу и отослать к суду» (ст. 272) [34, с. 385].

Грамота на права та вигоди містам Російської імперії (більш відома як Жалувана грамота містам) 1785 р. забороняла міщанам «чинить безчестие» словом або письмом, а також шляхом удару рукою (ст. 91). За образу міщанина словом чи письмом кривдник «повинен платить сколько обиженный как казне и городу платит тот год». За удар рукою кривдник мав заплатити ображеному вдвічі більше відшкодування. Так само вдвічі більше від зазначеної суми кривдник мав заплатити за безчестя, завдане жінці [34, с. 89–90]. Відповідальність за образу дією встановлювалася також у п. 110 ст. 123 грамоти: «Буде подмастерья или ученик, пока у мастера, оскорбит мастера запрещенным обхождением с его женою или дочерью, и о том в управе жалоба принесена будет или инако по делу откроется, то подмастерья или ученика наказать полугодичным содержанием в смирительном доме. После же смирительнаго дома ни единой управной мастер да не примет его» [34, с. 117].

Відображенням тогочасних поглядів держави на дворянську честь слугує маніфест «Про посдинки», виданий Катериною II в Києві 21 квітня 1787 р. В преамбулі до цього документа імператриця з прикритістю відзначала, що після того, як дарувала дворянству нові права та привілеї, вона розраховувала на те, що дворянство вбачатиме свою честь у вірності та любові

до батьківщини, «слідовательно и къ императорскому величеству». Натомість змушена була констатувати, що в дворянство проникли «предубѣждения... не суть отъ предковъ полученныя, но перенятыя или нанесенныя чуждыя». На увазі малася поширена у той час практика дуелей: «обижая и бывъ обижаемы, каждый въ дѣлѣ собственномъ дѣлалъ себя судьей и по сему тутъ же на мѣстѣ, или вскорѣ по томъ отмщаль словами, рукою либо орудиємъ». Серед причин такого стану речей, на думку Катерини II, була невизначеність поняття честі: «толкъ о чести и безчестіи былъ своевольный, безъ правилъ, по собственному каждому нраву, страсти и наклонности» [35]. У зв'язку з цим у маніфесті наводилось «законное толкованіе о оскорбленіи или обидѣ», яке, втім, було доволі широким і розмитим: «буде кто кого вредитъ в правѣ или по совѣсти, какъ то порочитъ, поклеплетъ, пренебрежетъ, унижитъ или задеретъ» (п. 8). Підкреслювалось, що образа може бути трьох видів: словами, письмом та дією (п. 11). Для визнання слів, написаного чи вчиненого образою, необхідно було встановити наявність у особи відповідного наміру (п. 9). Маніфест визначав, що потрібно розуміти під образою словом, письмом та вчинком. Образа словами визначалася так: «буде кто кого при немъ порочитъ закону противными дѣлами или поступками, или произноситъ на него брани или угрозы личныя или имѣнію его» (п. 12). Під образою письмом маніфест пропонував розуміти ті самі образи, виражені у письмовій формі (п. 13). Образою дією розглядувана пам'ятка поділяла на два різновиди: 1) погрозу рукою, ногою чи певним зряддям; 2) удар рукою, ногою або якимось зряддям, а також виривання волосся (п. 14). Потерпілому надавалося право вибору: або вимагати цивільно-правового відшкодування шкоди, завданої честі та гідності, або вимагати стосовно кривдника кримінального покарання (п. 18) [35].

Висновки. Законодавство про кримінальну відповідальність за посягання на честь та гідність особи еволюціонувало разом зі зміною уявлень про сутність вказаних цінностей. Проаналізовані норми були недосконалими з точки зору юридичної техніки, зокрема хибували на надмірну казуальність, відображали існуючу стану нерівність між членами суспільства, невиправдано поєднували елементи цивільного, матеріального та процесуального кримінального права. Разом із тим вони свідчать про постійний пошук шляхів оптимального забезпечення кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Здійснений аналіз доводить, що законодавство, яке упродовж століть діяло на території українських земель, під злочинними посяганнями на честь та гідність особи розуміло не лише словесну образу та наклеп, а й образу дією. Цей факт має важливе значення, оскільки слугує додатковим аргументом на користь того, що відсутність у чинному Кримінальному кодексі України статей про відповідальність за наклеп та образу не означає відсутності кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Література:

1. Бобровскій П.О. Преступления противъ чести по русскимъ законамъ до начала XVIII вѣка. Историко-юридическое изслѣдованіе. Санктъ-Петербургъ : Типографія Правительствующаго Сената, 1889. 120 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. 800 с.
3. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен : Видавництво «Молоде життя», 1951. 131 с.

4. Духовской М.В. Понятие клеветы, как преступления против чести частных лиц, по русскому праву. Ярославль : Типография Губернской Земской Управы, 1873. IV+252 с.
5. Рыбина Е.О. Уголовно-правовая защита чести, достоинства и репутации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2009. 242 с.
6. Памятники русского права. Выпуск первый / под ред. проф. С.В. Юшкова. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1952. XVI+287 с.
7. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси. Москва : Юрид. лит., 1984. 432 с.
8. Омельченко С.С. Уголовно-правовая оценка клеветы и оскорбления : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2008. 209 с.
9. Снигирев А.В. Отражение правонарушений, вызванных речевыми конфликтами, в юридических документах Киевской Руси и периода феодальной раздробленности. *Юрислингвистика*. 2016. № 5. С. 88–95.
10. Рязановский В.А. Монгольское право (преимущественно обычное). Исторический очерк. Харбин : Типогр. Н.Е. Чинарева, 1931. 351 с.
11. Почекаев Р.Ю. Право Золотой Орды. Казань : Издательство «Фэн» АН РТ, 2009. 260 с.
12. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей / пер. с перс. Ю.П. Верховского, ред. проф. И.П. Петрушевского. Москва, Ленинград : Издательство Академии Наук СССР, 1960. Том II. 213 с.
13. Путешествия в восточные страны Платона Карпини и Рубрика / ред., вступ. статья и примеч. Н.П. Шастиной. Москва : Государственное издательство географической литературы, 1957. 291 с.
14. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.). Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
15. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / под ред. акад. В.М. Корещко. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1961. 950 с.
16. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. Москва : Юридическая литература, 1980. 559 с.
17. Малиновскій І. Ученіе о преступленіи по Литовскому статуту. Киев : Типография Императорскаго Университета св. Владимира, 1894. VII+171+L с.
18. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI–XVII століття). Київ : Laurus, 2014. 510 с.
19. Статуты Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
20. Статуты Великого князівства Литовського: у 3-х т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. 568 с.
21. Попович О.С. Органи самоврядування і право вірменських громад в Україні (XIV–XVIII ст.): монографія. Дрогобич : Видавництво «Коло», 2011. 310 с.
22. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 3. Акты Земских соборов. Москва : Юрид. лит., 1985. 512 с.
23. Мизис И.Ю. Этапы формирования понятия инвективной лексики в судебных текстах XI–XVII вв. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2014. № 11 (139). С. 314–320.
24. Арямов А.А., Пономаренко В.С. Механизм уголовно-правовой защиты чести и достоинства. Москва : Юрлитинформ, 2010. 376 с.
25. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. Москва : Юрид. лит., 1986. 512 с.
26. Колос М. Войско Запорожское: преступления, наказания и их назначение. *Закон и жизнь*. 2013. № 10/3. С. 107–111.
27. Ніколаєнко Т.Б. Особливості кримінальної відповідальності козаків і військової старшини за звичаєвим правом Запорозької Січі середини XVI ст. – середини XVII ст. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Частина 2. С. 182–191.
28. Бедрий М. Козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права (XVI ст. – 40 рр. XIX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Випуск 61. С. 78–86.
29. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2011. 944 с.
30. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Том 1. Львів : Світ, 1990. 319 с.
31. Козаченко А. Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648–1657 роки). *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 120–126.
32. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 1997. 547 с.
33. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по которымъ судится малоросійській народъ». Його історія, джерела та систематичний виклад змісту. Мюнхен : Кооперативне видавництво «Заграва», 1949. 211 с.
34. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. Москва : Юрид. лит., 1987. 528 с.
35. О поединках. Манифест Екатерины II от 21 апреля 1787 г. / Национальная электронная библиотека. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_DIGIT_76227/

Andrushko A. Formation of the legislation on criminal liability for crimes against honor and dignity of a person (XI–XVIII centuries)

Summary. The article is devoted to the historical land legal analysis of legislation on criminal liability for crimes against honor and dignity of a person that had acted on the territory of Ukrainian lands in the period from the XI to the end of the XVIII century.

Analyzing respective norms that were laid down in Rus'ka Pravda (Rus' Law), the ecclesiastical statutes of Vladimir the Great and Jaroslav the Wise, the Full Compendium of Statues of Casimir the Great in 1420, the Lithuanian statutes of 1529, 1566, 1588, the Armenian statute of 1519, the Sobornoye Ulozheniye (Council Code) of 1649, Military Statute of Peter I of 1715, "Rights used in courts by the Little Russian people" of 1743 and other historical law documents.

It has been suggested that the legislation on criminal liability for encroachment on the honor and dignity of a person evolved along with changes in the essence of these values. The analyzed norms were imperfect from the point of view of a legal technique, for instance, they were excessively casual, reflected existing social imparity between members of society, unjustifiably combined elements of civil, substantive and procedural criminal law. At the same time, they are reflecting the constant search for the best ways of ensuring criminal law protection of honor and dignity of a person.

The conducted research proves that the legislation, which for centuries had been used on the territory of Ukrainian lands, under criminal assault on honor and dignity of a person understood not only verbal abuse and libel but also assault and battery.

This fact is significant since it serves as an additional argument in favor of the position, that the absence of articles on liability for libel and insult in the Criminal Code of Ukraine does not mean the absence of criminal law protection of honor and dignity of a person.

Key words: crimes against honor and dignity of a person, insult, libel.